

ŞARK MEDRESELERİNİN İHYA TEŞEBBÜSLERİNDE MUHAMMED NURULLAH SEYDA EL-CEZERÎ VE “USÛLU’T- TEFSİR” ADLI RİSÂLESİ

*MUHAMMED NURULLAH SEYDA AL-CEZERÎ’S ATTEMPTS AT THE
REVIVAL OF EASTERN MADRASAS AND HIS PAMPHLET NAMELY “USÛL
AL-TAFSİR”*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilin Dalı

Özet

İslam’ın temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm’in nasıl tefsir edilmesi gerektiği ile ilgili olarak İslam tarihi boyunca Tefsîr usûlü çalışmaları kaleme alınmıştır. Yakın bir zamana kadar şark medreselerinde Nahiv, Sarf ve Mantık gibi alanlarda eserler yazılmasına rağmen Tefsîr Usûlü alanında pek kitap yazılmamış ve okutulmamıştır. Bu makalede 1949-1985 yıllarında yaşayan Muhammed Nurullah Seyda’nın hayatı ve ilmî kişiliği yanında, yazmış olduğu “Usûlu’t-Tefsîr” risâlesinin Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin ihyasındaki konumu ele alınmıştır. İlim ve irfânla meşgul olan Muhammed Nurullah Seyda’nın kaleme aldığı “Usûlu’t-Tefsîr” risâlesi, medreselerde okuyan talebelere hitaben yazılmış ilk “Usûlu’t-Tefsîr” çalışması olması hasebiyle önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Usûlu’t-Tefsîr, Muhammed Nurullah Seyda, Medrese, Medrese Müfredatı, Tasavvuf

Abstract

Throughout the history of Islam, there have been penned Usûl al-Tafsir (Methodology of Quranic Interpretation) works, concerning with how to interpret the Quran, the basic resource of Islam. Until recently, although there had been written a considerable number of works on Nahv, Sarf (Arabic Grammar and morphology) and Logic in the eastern madrasas, the publication and taught about Usûl al-Tafsir was strictly limited. This article introduces Muhammed Nurullah Seyda’s biography and scientific personality who lived between 1949 and 1985, and discusses the position of his pamphlet namely “Usûl al-Tafsir” in the revival of eastern and south-eastern madrasas. The pamphlet about “Usûl al-Tafsir”, penned by Muhammed Nurullah Seyda, engaging on knowledge and wisdom has importance in consequence of the fact that it is the first Usûl al-Tafsir work, addressing madrasa students.

Key Words: Usûl al-Tafsir, Muhammed Nurullah Seyda, Madrasah, Madrasah Curriculum, Mysticism

A. MUHAMMED NURULLAH SEYDA'NIN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Cizre (tarihi ismiyle Cezîretü İbn Ömer), İslam tarihi boyunca önemli ilim merkezlerinden biri olmuş, çeşitli ilim adamlarına ev sahipliği yapmış, önemli medreseleriyle İslamî ilimlerde kayda değer bir yeri olagelmıştır. İlim ve irfân merkezi Cizre'de 1949'da dünyaya gelen Muhammed Nurullah Seyda, "Şeyh Seyda" olarak tanınan Muhammed Said Seyda'nın¹ oğludur. Şeyh Seyda, ilmî kişiliğinin yanında Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye koluna mensuptur.²

Muhammed Nurullah Seyda, babası Şeyh Seyda'nın en büyük halifelerinden birisi olan ve bölgede müderrisliği ile meşhur olan Şeyh Fahreddin el-Arnâsî'den³ icâzet almıştır. Diğer taraftan Musul âlimlerinden Şeyh Muhammed Sâlih'ten tecvîd icazetini de almış olması⁴ medreselerde ihmal edilen tecvid ilmine bakışını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Şeyh Seyda, 1968 yılı Ramazan bayramından sonra "Benden sonra şeyhiniz, Nurullah'tır. Çünkü onu hem zâhir hem de bâtında imtihan ettim. İmtihanda başarılı oldu." sözleriyle çocuklarına vasiyette bulunmuş ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Bu vasiyet üzerine Şeyh Seyda'nın yerine oğlu Şeyh Muhammed Nurullah Seyda geçmiştir.⁵

İlmî, edebî ve tasavvufî çalışmalarıyla temayüz eden⁶ Muhammed Nurullah Seyda, risâleler şeklinde on dört eser kaleme almıştır. 1966 yılında Şırnak İlçe Müftüsü olarak görev yapan Abdurrahman Erzen, Seyda'nın "*Usûlu't-tefsîr*" risalesinin de yer aldığı "*Sahîfetul-irşâdi's-sâlise fi'l-usûli's-selâse*" adlı kitaba yazdığı "takrîz"⁷ Muhammed Nurullah Seyda'nın "*Cem'u'l-cevâmi*" adlı eserini kaleme aldığı henüz on yedi yaşında olduğunu bildirmiştir. Benzer şekilde Muhammed Nurullah Seyda, yirmi yaşlarında iken modern psikoloji ile tasavvuf arasında kurmaya çalıştığı bağlantı noktalarının bir ürünü olan "*es-Saykalu'l-İslâmî ve Esrârü't-tasavvuf*" isimli eserini kaleme almıştır. Bu çalışmalar, Muhammed Nurullah Seyda'nın genç yaşta üstün zekâsı ile dikkatleri üzerine toplamış önemli bir âlim ve ârif olduğunu göstermektedir.⁸

Muhammed Nurullah Seyda, Cizre'deki medresede eğitim gören talebelerin aldıkları icazetin devlet kurumlarında ve uluslararası üniversitelerde değerlendirilmesini sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede 1985 yılında Suûd-i Arabistan'ın Mekke şehrinde bulunan Ümmü'l-Kura Üniversitesi Rektörüyle görüşerek Cizre'deki medrese

¹ 1890'da Cizre'de doğan Muhammed Said Seyda, ağabeyi Şeyh Sirâceddin'in yanında medrese tahsilini tamamlayarak icâzet aldı. Şeyh Sirâceddin, 1920'de vefat edince Şeyh Seydâ, medresenin sorumluluğunu üstlendi. 1925'te Şeyh Said olayının çıkması ve aynı yıl tekkelerin kapatılması üzerine Cizre'den ayrılarak önce Musul'a, ardından Şam'a geçti. 1928'de Cizre'ye tekrar döndükten sonra kışın Cizre'de, yazın Bağlarbaşı (Serdehl) köyünde veya civar beldelerde ders ve irşâd faaliyetlerine devam etti. 7 Ocak 1968 tarihinde vefat eden Şeyh Seyda, Cizre'de aile mezarlığına defnedildi. (Adak, Abdurrahman, "Seyda, Muhammed Said", *DİA*, XXXVII, 20-21 İstanbul 2009.

² Aşık Salih, *Ak Yüzlü Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezerî*, Dahi A.Ş., İstanbul trs, s. 41.

³ Şeyh Fahreddin el-Arnâsî, 1328/1910 yılında, Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı Arnas köyünde doğdu. "Molla Fahrettin Batmanî" veya "Şeyh Fahrettin Batmanî" olarak şöhret buldu. Batman'ın Beşiri ilçesine bağlı Tilmiz köyünde müderrislik yapan büyük âlim Molla Hasan Tilmizî'nin yanında ilmî icazet aldı. Molla Fahrettin, Şeyh Muhammed Said Seyda'nın yanına giderek tasavvufu ona intisap etti. Liyakatini gören Şeyh Seyda, 1955 yılında kendisine halifelik ünvanını verdi. "Şeyh Fahrettin" olarak da tanınan Molla Fahrettin, ilim tedrisatı yanında irşâd faaliyetlerini de yürütmeye başladı. Geride icazet alan onlarca talebe ve on bir adet eser bırakarak 1 Şubat 1972 tarihinde, 62 yaşında iken vefat etti. (Ünalın, Abdulkerim, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri" *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: III,2010, s. 129-134).

⁴ Seyda, Muhammed Nurullah, "*Usûlu't-tefsîr*", *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise fi'l-usûli's-selâse*, 1389/1969 Kamışlı, s. 69-70.

⁵ Göksu, Muhammed, "Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî (1949-1985)'nin Hayatı Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı", s. 648, Editör: M. Nesim Doru, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, 2010; Yüce, Abdulkhakim, "Cizreli (Serdehlî) Şeyh Seyda", *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı: 95, 2012.

⁶ Adak, "Muhammed Said Seyda", XXXVII, 20.

⁷ Seyda, *Usûlu't-tefsîr*, s. 66.

⁸ Aşık Salih, *Ak Yüzlü Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezerî*, s. 89.

talebelerinin üniversiteye intibaklarının sağlanması konusunu gündeme getirmiştir. Şırnak eski İl Müftüsü Abdullah Kaplan,⁹ Seyda'yı Cizre'de ziyaret ettiğini, bu görüşmede medreselerin ve medrese talebelerinin durumunu ele aldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Seyda'nın vefatından sonra Aralık 1985'te Mekke'ye giden Kaplan, Seyda ile ilgili şu hatırasını anlatır: Mekke'de Ümmü'l-Kura Üniversitesi doktora öğrencisi sıfatıyla bulunan merhum Salim Öğüt,¹⁰ Cuma namazı sonrası bizi evine davet etti. Salim Öğüt, Cizre'den Şeyh Muhammed Nurullah Seyda adında ilim ve irfan sahibi bir âlimin Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Rektörünü ziyaret ettiğini, bu ziyarette irticalen üniversitenin ehemmiyeti ve tedrisatı üzerine kendi el yazısı ile kaleme aldığı şiirini Rektörün makamında okuduğunu, Rektörün de, Seyda'nın yazdığı şiiri makam odasına astığını söylemiştir.¹¹

Muhammed Nurullah Seyda'nın kaleme aldığı şiirler, Onun Arap diline olan vukûfiyetini, şiire olan ilgisini göstermesinin yanında evrensel düzeyde sahip olduğu bilgi birikimini de ortaya koymaktadır. Zira Seyda, Mekke'deki Ümmü'l-Kura Üniversitesine hitaben şiir yazdığı gibi Siirt ilinin Tillo ilçesinde bulunan Molla Burhan medresesi ile Diyarbakır'daki Şeyh Mehdi'nin Seyfulmulûk'teki¹² medresesini ziyaret ederken de medresede bulunan talebelere hitap etmiş ve irticalen şiir irad etmiştir.¹³ Seyda'nın bu ziyaretleri aynı zamanda Seyda'nın sadece kendi medresesi ile ilgilenmediği, bölgede şöhret sahibi diğer medreselerle iletişim içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Cizre ve çevresinde tasavvufî yönü ağır basan medreselerde ders veren müderrisler, müridlerle ilgilendikleri gibi talebeler de gelen misafirlere hizmet etmektedirler. Bu durum bazen medresedeki eğitimi olumsuz etkilemiştir. Muhammed Nurullah Seyda ise, gelen misafirlerle ilgilendiği gibi çevredeki medreseleri de ziyaret etmiş, Mekke'deki Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi ile iletişim halinde olmuş ve aynı zamanda birçok risâle de kaleme almıştır.

Yazdığı eserlere bakıldığında medrese müfredatında ağırlıklı olarak okutulan sarf ve nahiv içerikli ders kitaplarının yanında tasavvuf ve usûl disiplinleri ile ilgili eserler kaleme almış olması medreselerin bu ilimlere gereken ehemmiyeti vermeden başarılı olmalarının mümkün olamayacağını göstermiştir.

"Esrâru't-Tasavvuf" adlı risâleye yazdığı takrizde Abdurrahman Erzen, Seyda'nın çok yönlü ilmî kişiliğini, bid'at ile mücadelesini ve toplumsal sorunlardaki tavrını şöyle anlatır: "Şimdi o, müntesiplerinin arasında emin bir nasihatçı, kötü ve çirkin bid'atleri kaldıracı, münazaralarda barıştıracı, sülûk ve riyazette irşad edici, vakitlerini ilimle değerlendiren olarak

⁹ 1952'de Silopi'de dünyaya geldi. Konya Yüksek İslam Enstitüsü mezunu olup 1981'de Silopi İlçe Müftüsü olarak göreve başladı. 1981'den itibaren farklı tarihlerde Silopi İlçe Müftülüğü, Cizre İlçe Müftülüğü ve Şırnak İl Müftülüğü görevlerinde bulundu. Şırnak İl Müftülüğü görevini yürütürken Mayıs 2014'te Diyanet İşleri Başkanlığına Başkanlık Müşaviri olarak atandı. 33 yıllık müftülük tecrübesiyle bölgede cereyan eden toplumsal meselelerin çözümünde etkin rol oynamaktadır.

¹⁰ 1956 yılında Tokat'ta doğdu. 1977'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünü bitirdi. Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde 1983 yılında "Şurûtu'l-ille 'inde'l-usûliyyîn" başlıklı teziyle Yüksek Lisansını, 1988 yılında da "Şerhu'l-muntehab li'n-Nesefî, dirâse ve tahkîk" adlı teziyle doktorasını tamamladı. 1989 yılında Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde araştırmacı ve redaktör olarak göreve başladı. 1992'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine, 1995'te ise Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesine atandı. 1997'de doçent, 2003 yılında ise profesör oldu. 2010 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı'na atandı. Birçok kitap ve makale yazan Öğüt, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde İslâm Hukukuna dair birçok maddeyi kaleme almıştır. Geçirmiş olduğu kalp krizi sonucu 17 Haziran 2012 tarihinde vefat etmiştir. (Özdemir, Abdurrahman, "Salim Öğüt (1956-2012)", *İslâm araştırmaları Dergisi*, 29 (2013), s. 158-159).

¹¹ Şırnak İl Müftüsü Abdullah Kaplan ile 09.03.2014'te Şırnak'ta görüşme gerçekleştirilmiştir.

¹² Seyfulmulûk, Diyarbakır'ın Sur ilçesinin 11 km güneyinde, Dicle Nehri'nin kenarında, Karpuzlu Mahallesi mezarıdır.

¹³ Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî, "Risâletu kalle delle", *Divân*, trs.

seyrine devam etmektedir.”¹⁴ Erzen, Seyda'nın ilmî çalışmalarındaki metodunu aktarırken de şöyle ifade etmiştir: “İlmi çalışmalarının bir bölümü talimle, bir bölümü mütalaa ile bir bölümünü de faydalı şeyleri bir araya getirip din kardeşleri arasında yaymak üzere te'lifat yapmakla değerlendirip, vakti kesmektedir.”¹⁵

Başta Cizre halkı olmak üzere birçok aile, çocuklarına Muhammed Nurullah Seyda'nın ismini vermişlerdir. “Muhammed Nurullah”, “Mehmet Nurullah” veya sadece “Nurullah” ismini vermiş olmaları, onun ilmî yeterliğinin yanında toplumun değişik kesimleriyle samimi ve güçlü ilişkiler kurduğunu ortaya koymaktadır.

12 Mayıs 1985 tarihinde 35 yaşındayken Mardin'in Kızıltepe ilçesi yakınlarında geçirdiği trafik kazasında vefat eden Muhammed Nurullah Seyda, başta Tasavvuf, Akâid ve Usûl olmak üzere farklı dallarda on dört eser¹⁶ kaleme almıştır.

B. YAZDIĞI ESERLER:

Babası Şeyh Seyda'nın¹⁷ ve Hocası Şeyh Fahreddîn'in¹⁸ farklı ilim dallarında eserler yazmış olmaları, Seyda'nın birçok risâleyi kaleme almasında etkin rol oynadığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Seyda, yazdığı eserlerini sahîfe olarak isimlendirmiş ve bunları birinci sahife, ikinci sahife şeklinde isimlendirmiştir. Ayrıca bölgede ilim ve irfânla meşgul âlimlerin farklı sebeplerden ötürü kitap yazmaktan kaçındığı bir dönemde eser ortaya koyması zikredilmesi gereken önemli bir husustur. Seyda'nın yazdığı çalışmaları şu şekilde sıralanmıştır:

1. *Hizbu'l-hakâiki'l-irşâdiyye:*

Dua ve zikir konularını içerir.

Seyda, bu çalışmasını birinci sahife olarak nitelemiştir. Seyda'nın “*Esrâru't-Tasavvuf*” adlı risaleyi “*Tasavvufun Sırları*” adıyla tercüme eden İbrahim Öztürk, bu çalışmanın basıldığını¹⁹ ifade etmesine rağmen her hangi bir nüshasına ulaşamamıştır.

2. *es-Sâihu'l-mutefekkir:*

Akâid ile ilgili meselelerden bahseder. Eser, “*Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuştur, görsünler! Öncekiler bunlardan daha çoktu, kuvvetçe ve yeryüzündeki eserleri bakımından da daha sağlam idiler. Fakat kazandıkları şeyler onlara asla fayda vermemiştir.*” âyetinin²⁰ tefsiri mahiyetindedir.

Bu eser, ikinci sahife olarak isimlendirilmiştir. Seyda'nın “*Esrâru't-Tasavvuf*” adlı risalesini tercüme eden Öztürk, bu çalışmanın da basıldığını²¹ ifade etmesine rağmen her hangi bir nüshasına ulaşamamıştır.

3. *Cem'u'l-cevâmi':*

¹⁴ Seyda, Muhammed Nurullah, *Esrâru't-Tasavvuf* (Tasavvufun Sırları), çev. İbrahim Öztürk, Elvan Ajans Bursa s.14.

¹⁵ Seyda, *Esrâru't-Tasavvuf*, s.14.

¹⁶ Göksu, “Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî” s. 648-649.

¹⁷ Şeyh Seyda'nın yazdığı kitaplar şunlardır: 1. Kitâbu Ahkâmî'l-Envât; 2. Ed-Dâbita fi'r-Râbita; 3. Kitâbu't-Te'lif fi't-Te'lif; 4. et-Tasavvuf; 5. Manzûmât; 6. Tenbîhu'l-Müsterşidîn; 7. El-Mecmeu's-Sağîr; 8. Et-Tıbbu'n-Nebevî. (Aşık Salih, *Ak Yüzlü Şeyh Seyda*, s. 49-61; Seyda, Muhammed Said, *DİA*, XXXVII, 21).

¹⁸ Şeyh Fahreddîn'in yazmış olduğu eserler şunlardır: 1. Cuma Günü ve Cuma Namazı; 2. Keşfu'l-ğita haşiyetu imtihani'l-ezkiya; 3. Durretu's-sadef fi beyani asnafî'l-harf; 4. et-Tarsîf fi ilmi't-tasrîf; 5. el-İstinare fi ilmi'l-istiare. 6. İşâğûcî fi'l-mantık; 7. Risaletu'l-vad'; 8. el-İ'tisam haşiyetu şerhi'l-isam ale'l-ferideti fi'l-beyân; 9. Miftahu'l-cenne fi ezkarî'l-kitabi ve's-sunne; 10. Zu'l-fikari'l-hayderî fi'd-difai ani's-Şeyh Seyda el-Cezerî; 11. el-Kavlu's-sedîd fi beyani hukmi's-saydi bi'l-bundukati'l- muttehezeti mine'l-hadîd. (Ünalın, “Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri”, s. 6).

¹⁹ Seyda, *Esrâru't-Tasavvuf*, s.8.

²⁰ Mü'min 40/82.

²¹ Seyda, *Esrâru't-Tasavvuf*, s.8.

Fıkıh Usûlü, Tefsîr Usûlü ve Hadîs Usûlü risâlelerini içerir.

İncelemeye çalıştığımız "Usûlu't-tefsîr" risâlesi, bu eserdeki üç usûlden birisidir. Bu esere de üçüncü sahife ismini vermiştir. Risâle, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise fi'l-usûli's-selâse* adıyla 1389/1969'da Kamışlı'da bulunan Râfideyn Matbaasında basılmıştır. Ayrıca bu risale, Türkçe'ye de kazandırılmıştır.²²

4. *Hulâsatu't-telhîs:*

Kalemu'l-Me'anî ve *Kalemu'l-Bedî'* risâlelerinden oluşan *Hulâsatu't-telhîs*, *Hatîb el-Kazvînî'nin* (ö. 739/1338) *Telhîsu'l-Miftâh* adlı kitabı ile karşılaştırıldığında *Telhîs*'in me'anî ve bedî' ilimlerinin özetini teşkil ettiği görülecektir. İfade etmek gerekir ki *el-Kazvînî* de, Ebû Yakûb Yûsuf es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) kaleme aldığı *Miftâhu'l-Ulûm*'un belağatla ilgili kısmını *Telhîsu'l-Miftâh* adıyla ihtisar etmiştir.

Dördüncü sahife olarak adlandırılan *Hulâsatu't-telhîs* risâlesi, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise fi'l-usûli's-selâse* adıyla 1389/1969'da Kamışlı'daki Râfideyn Matbaasında basılmıştır.

5. *Sahîfetu'l-ictihâd:*

Fikhî meselelerden ictihad konusunu ele alan bir çalışmadır.

Beşinci sahife ismini almıştır. Sadece ismi zikredilen²³ bu çalışmanın herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

6. *Esrâru't-tasavvuf:*

Tasavvuf, bey'at, mürşid-i kâmilin özellikleri, müridin kendi nefesine karşı görevleri, tevbe, zühd, şeriat-tarikat-hakikat-marifet kavramları üzerinde durmuştur.

Bu kitaba da altıncı sahife adını vermiştir. Fatih Yayınevi Matbaası tarafından 1979'da İstanbul'da basılmıştır. "*Tasavvufun Sırları*" adıyla Elvan Ajans tarafından İbrahim Öztürk'ün yapmış olduğu Türkçe tercüme ile basılmıştır.

7. *el-Akâid:*

İnanç mevzularını ele almakta olup kâinatı yaratanın varlığına delalet eden kat'î delilleri serdedir.

Bu risâle, yedinci sahife olarak isimlendirilmiştir. Sadece ismi zikredilen²⁴ bu çalışmanın herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

8. *el-Berâhîn 'alâ haşri'l-insan ve vücudi alemin âhar:*

İnsanların tekrar dirileceğine ve başka bir âlemin varlığına dair delilleri ele alır.

Bu çalışmaya da sekizinci sahife demiştir. Sadece ismi zikredilen²⁵ bu çalışmanın herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

9. *ed-Delâilu'l-kâtî'a 'alâ risaleti seyyidinâ Muhammed ve i'cazi'l- Kur'an:*

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğine ve Kur'an'ın i'cazına delâlet eden kat'î delilleri ihtiva etmektedir.

Bu da dokuzuncu sahifesidir. Sadece ismi zikredilen²⁶ bu çalışmanın herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

10. *Sahîfetü'l-ma'rife:*

Marifetle alakalıdır.

Seyda'nın "*Esrâru't-Tasavvuf*" adlı risalesini tercüme eden Öztürk, bu risâlenin basıldığını²⁷ ifade etmesine rağmen her hangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

²² Bakınız: Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî, "Usûlu't-tefsîr", çev: Mehmet Nurullah Aktaş, "The Journal of Academic Social Science Studies", Winter II 2015, sayı: 31, ss. 539-549.

²³ Seyda, *Esrâru't-Tasavvuf*, s.8.

²⁴ Seyda, *Esrâru't-Tasavvuf*, s.8.

²⁵ Seyda, *Esrâru't-Tasavvuf*, s.8.

²⁶ Seyda, *Esrâru't-Tasavvuf*, s.8.

11. *Tanînu't-Tabî'a:*

Seyda, bu eserinde tabiatı esas alarak Allah'ın sıfatları, Allah'ın varlığının ispatı, din-şariat-bilim ilişkisi konularını işlemiştir. Seyda, gaye ve nizam delilinden hareketle Allah'ın varlığı ve sıfatları konusunu ele almış, bilme ve anlama sürecinde akıl ve kalp birlikteliğini zorunlu görmüştür. Seyda, kullandığı yöntem açısından tasavvuf ve kelim arasında durmaktadır.²⁸

Bu risâle, Abdurrahman Erzen tarafından 1983 yılında "*Tabiat Çınlıyor*" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Emekli Müftü Celal Yıldız, bu risâleye yazdığı takrizde risâlenin hasta kalplere şifa mahiyetinde bulunduğunu zikretmiş ve insanlık için hayat pınar olacak tavsiyeler içerdiğini ifade etmiştir.²⁹

12. *Divân:*

Arapça ve Kürtçe şiiirlerden oluşmaktadır.

Matbu' değildir.

13. *Büzûr ve Hakâik:*

İnsanın manevî yapısını felsefî ve mantıkî perspektifle ele alan bir çalışmadır.

Kitap, 54 sayfadan oluşmakta olup Fatih Yayınevi Matbaası tarafından 1979'da İstanbul'da basılmıştır. Bu risâle, Abdullah Yücel tarafından "*Çekirdekler ve Gerçekler*" adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

14. *el-Evrak:*

Medreselerde okutulan meşhur *Hallu'l-meâkîd* adlı eserin mukaddimesini beyân, belâğat, meânî, sarf ve nahiv ilimleri açısından değerlendiren kısa bir hâşiyesidir. *Hallu'l-meâkîd*, Ebu's-Senâ Ahmed b. Muhammed'in, İbn Hişâm'in (ö. 762/1361) *el-İ'râb an kavâidi'l-i'râb* adlı risalesine yazmış olduğu şerhtir. Bu şerh medreselerde Sadinî'den sonra okunan sıra kitabıdır. *el-İ'râb an kavâidi'l-i'râb* adlı risale, medreselerde *Hall* okunurken ezberlenen bir metindir.³⁰

Yukarıda zikredilen eserlerden hareketle şunu ifade etmek mümkündür ki Seyda, farklı ilim dallarında risâle şeklinde özlü çalışmalar ortaya koymuş ve ilim ehlinin istifadesine sunmuştur. Eserlerin genel muhtevasına bakıldığında Seyda'nın sadece klasiği tekrar etme amacı taşımadığını modern dönemin bilimsel verilerinden de istifade etmeye gayret gösterdiğini söyleyebiliriz. Esasen onu kendi meslektaşlarından farklı kılan, yukarıdan beri işaret etmeye çalıştığımız hususiyetlerinin yanı sıra biraz da bu yönüdür.

İbrahim b. Molla Muhammed ez-Zıvıngî'nin, Seyda'nın yazdığı eserlere "sahife" ismini vermesini, mütevazı kişiliğine atfederek³¹ ilim ehlinde bulunması gereken önemli bir hususa da işaret etmektedir.

Bu arada Muhammed Nurullah Seyda'nın Usûlu't-Tefsîr ile ilgili risâlesi başta olmak üzere yazdığı diğer eserleri, onun irşat faaliyetlerini ifa ederken İslâmî ilimleri okutmayı ve bu alanlarla meşgul olmayı ihmal etmediğini de göstermektedir.

Seyda'nın birçok ilim dalında risâleler kaleme almış olması müfessirin bilmesi gereken ilim dallarına dikkat çekmemizi sağlamıştır. Kâfiyecî, *et-Tefsîr fî Kavâ'idî 'İlmi't-Tefsîr* adlı eserinde müfessirin bilmesi gereken ilimleri nahiv, sarf, me'ânî, bedî', kırâat, sebep-i nüzûl nâsîh-mensûh vb oluşan onbeş maddede sıralamıştır. Kâfiyecî "Kim bu ilimlere vâkîf olursa Kur'an'ı re'y ile tefsir edenlerden olmayacaktır." demek suretiyle bu ilimlere verdiği önemi

²⁷ Seyda, *Esrârü't-Tasavvuf*, s.8.

²⁸ Cengiz, Yunus, "Muhammed Nurullah Seyda'nın Doğa Okuması: Tanînu't-Tabî'a Eseri Üzerine", *Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, Editör: M. Nesim Doru, s. 271-278, İstanbul 2012.

²⁹ Seyda, *Tanînu't-Tabî'a (Tabiat Çınlıyor)*, çev: Abdurrahman Erzen, Elvan Ajans, s.6.

³⁰ Çiçek, M. Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009, s. 54.

³¹ Seyda, *Sahîfetul-irşâdî's-sâlise*, s. 72.

vurgulamıştır.³² Seyda da gerek Usûlu't-Tefsîr adlı risâlesinde gerekse Usûlu'l-Fıkıh, Me'ânî ve Bedî' gibi müstakil çalışmalarında müfessirin bilmesi gereken ilimlere zımnen dikkat çekmiş, medrese hocasının bu disiplinlere vâkıf olması ve medrese müfredatında bu ilimlere yer vermesi gerektiğine işaret etmiştir.

Seyda'nın kaleme aldığı çalışmalardan ve medrese-üniversite işbirliğinden şu anlaşılmaktadır ki Muhammed Nurullah Seyda gibi medrese hocaları, İslam dünyasındaki ilmî inkişaf ve yönelişlerden uzak kalmamış, medreselerdeki eğitim sistemini bu yönelişler ışığında gözden geçirmeye çalışmışlardır.

C. SEYDA'NIN "USÛLU'T-Tefsîr" ADLI RİSÂLESİ

Usûlu't-Tefsîr kavramı ile *Ulûmu'l-Kur'ân* kavramı üzerinde farklı görüşler serdedilmiştir. Bir kısmına göre ikisi aynı şeyleri ifade ederken başkaları bu iki kavramın tamamen birbirinden farklı olduğunu beyan etmişlerdir.

Müsâ'id b. Süleymân et-Tayyâr, *Makâlât fî Ulumi'l-Kur'an ve Usuli't-Tefsîr* adlı çalışmasında *Usûlu't-Tefsîr* ıstılahı ile *Ulûmu'l-Kur'ân* kavramı arasındaki ilişkiyi şöyle anlatır: "*Usûlu't-Tefsîr*, tefsir ilmini öğrenmek ve bu alanda araştırma yapmak isteyenlerin gereksinim duyduğu öncelikli ilmî esaslardır. Bu da tefsir ilminin bir cüzünü teşkil eder. Tefsir ilmi de, aynı zamanda *Ulûmu'l-Kur'ân*'ın bir cüzüdür. Buna göre *Usûl't-Tefsîr* ile ilgili her malumat, *Ulûmu'l-Kur'ân*'dan sayılmasına rağmen *Ulûmu'l-Kur'ân* ile ilgili her bilgi, *Usûlu't-Tefsîr*den sayılmaz."³³ Bu arada *Ulûmu'l-Kur'ân* terimi, aynı zamanda *ulûmu't-tefsîr* anlamını da içerir.³⁴

Bütünüyle *Ulûmu'l-Kur'ân* ile ilgili olmasına rağmen bir kısım âlimin kitaplarına *Usûlu't-Tefsîr* ismini vermesini bir sorun olarak niteleyen Tayyâr,³⁵ bu çerçevede Mahmud b. 'Useymîn kaleme aldığı *Usûlun fî't-Tefsîr* adlı kitabını örnek olarak³⁶ zikretmiştir.

Evvelki dönemlerde olduğu gibi günümüzde de hem *Usûlu't-Tefsîr* hem de *Ulûmu'l-Kur'ân* alanında Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına yardımcı olan önemli ve çok sayıda çalışma ortaya konulmuştur. Kur'ân ilimlerini birlikte ele alan ilk çalışmanın ne zaman yazıldığı ve bu kavramın ne zaman kullanılmaya başlandığı ile ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır.³⁷ Bununla birlikte Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ'nın (ö. 235/849) *eş-Şâmil fî ilmi'l-Kur'ân*'ı, Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Fehmu'l-Kur'ân ve Ma'nâhu* adlı eserleri bu alanda yazılan ilk çalışmalar olduğu ifade edilmektedir.³⁸ Daha sonraki dönemlerde Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı, günümüzde de Zerkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı çalışmaları da sözkonusu alanda yazılan önemli eserlerden bazılarıdır.

Bilindiği üzere Osmanlı medreselerinde en sık okutulan tefsîrler, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Kadı Beyzavî'nin *Envâru't-tenzîl ve esraru't-te'vîl* ve Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb* adlı eserleri olmuştur.³⁹

³² Kâfiyecî, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân, *Kitâbu't-Taysîr fî Kavâ'idî 'İlmi't-Tefsîr*, Neşre Hazırlayan: İsmail Cerrahoğlu, AÜF Yayınları 1974, s. 10-12; Kaya, Mesut, "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği –Klasik ve Moder Dönem Mukayesesi-", *Marife*, Kış 2013, s.21-22.

³³ et-Tayyâr, Müsâ'id b. Süleymân, *Makâlât fî Ulumi'l-Kur'an ve Usuli't-Tefsîr* Dâru'l-Muhaddis, Riyâd 1425, s. 33.

³⁴ Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 307.

³⁵ Tayyâr, *Makâlât*, s. 35.

³⁶ Tayyâr, *Makâlât*, s. 35.

³⁷ Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 208.

³⁸ Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, s. 208.

³⁹ Paçacı, Mehmet, "Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsirinin Çağdaşlıkla Karşılaşması," *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I*, Editör: Bilal Gökçür ve arkadaşları, İlim Yayma Vakfı, Ankara 2011, s. 75.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında medresenin yeniden inşasına yönelik olarak yapılan çalışmalar çerçevesinde 1914 Islah-ı Medaris Nizamnamesi çıkarılmıştır. Buna göre, medreseler 1915-1916 öğretim yılında Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi olarak isimlendirilmiş ve bir yenileştirmeye gidilmiştir. Bu önemli medrese ıslah projesinde o zamanın tabiriyle fen dersleriyle takviye edilmiş tefsir dersleri klasik medrese programlarında olduğu gibi son yıllarda verilmiştir.⁴⁰

Benzer şekilde şark medreselerinde de Kadı Beyzavî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*, Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459) ile Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tefsîru'l-Celâleyn*, Sâvî'nin (ö. 1241/1825) *Tefsîru's-Sâvî*, Nesefî'nin (ö. 710/1310), *Medâriku't-Tenzîl* adlı tefsirleri okutulmaktadır. Lâkin daha evvel ifade edildiği üzere Tefsîr Usûlü ile ilgili eserlerin okutulmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Medresede nahiv, sarf ve mantık gibi aslî/zorunlu dersler okutulurken zâid/seçmeli şeklinde ifade edilen fıkıh, tefsir ve hadis derslerine yeterli derecede yer verilmemiştir. Muhtemeldir ki, bu müfredatta usûl kitaplarının okutulması, öğrencinin aslî derslere ayıracağı zamanı olumsuz etkileme olarak algılanmış olabilir.

Tefsîr Usulü ve Ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili kitapların yakın zamana kadar şark medreselerinde okutulmamasına⁴¹ rağmen Seyda'nın Usûlu't-Tefsîr ile ilgili bir risâle yazmış olması, bu ilmin medreselerde ihmal edilmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Muhammed Nurullah Seyda'nın *Usûlu't-Tefsîr* adlı risâlesi, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise fi'l-usûli's-selâse* adlı eserinin 17-32 sahifeleri arasındaki kısmı teşkil etmekte olup 16 sayfadan müteşekkildir. Seyda, bu eserine sırasıyla Usûlu'l-Fıkıh, Usûlu't-Tefsîr ve Usûlu'l-Hadîs risâlelerini almıştır. Seyda bu üç risâleyi *Cem'u'l-cevâmi* başlığı altında toplamıştır. Bu eser, *Sahîfetul-irşâdi's-Sâlise fi'l-usûli's-selâse* adıyla 1389/1969'da Kamışlı'da bulunan Râfideyn Matbaasında neşredilmiştir. Ancak bu eserle birlikte *Sahîfetul-irşâdi'r-râbi'a fi'l-edeb* başlığı altında me'ânî ve bedî ilimlerini anlattığı *Hulâsatu't-telhîs* adlı risâleyi de kaleme almıştır. Buna göre Kamışlı'da neşredilen bu çalışma 78 sahifeden oluşmakta olup *Usûlu'l-Fıkıh*, (s. 1-17) *Usûlu't-Tefsîr*, (s. 17-32) *Usûlu'l-Hadîs*, (s. 32-38) *Me'ânî* (s. 39-57) ve *Bedî* (s. 58-65) ilimlerini kapsar. Kitabın 66-78 arası sayfalarında ise Abdurrahman Erzen'in, Abdülkerîm el-Kâdiyânî es-Sî'irdî'nin ve İbrahim b. Molla Muhammed ez-Zıvingî'nin yazmış oldukları takrizleri yer almıştır.

Meselâ, Abdurrahman Erzen, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise* adlı çalışmaya yazdığı takrizde bu risâlelerdeki lafızların veciz, ibarelerin kısa olması hasebiyle ezberlemeye müsait birer metin olduklarını⁴² ifade etmiştir. Erzen'in bu tespiti, medreselerde ezberlenen nahiv ve sarf ilimlerinde yazılan ve ezberlenen metinler gibi bunların da ezberlenebileceği, Seyda'nın da bu bilinçle risâlesini kaleme aldığını ortaya koymaktadır.

Yine Abdülkerîm el-Kâdiyânî es-Sî'irdî ise yazdığı takrizde Seyda'nın yazdığı risâlelerde ayrıntılardan kaçındığını, talebelerin de bu metinleri ezberlemeye teşvik edilmesi gerektiğini⁴³ ifade etmiştir.

Üçüncü takrizi kaleme alan İbrahim b. Molla Muhammed ez-Zıvingî ise Şeyh Ahmed-i Cezerî ve Şeyh Seyda gibi âlimlerin Cizre'de yetiştiğine atıfta bulunarak Cizre'nin bu âlimlerle övünmeyi hak ettiğini zikretmiştir. Ardından Seyda'nın Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaşta, müşid makamına yükseldiğini belirtmiştir.⁴⁴

⁴⁰ Paçacı, "Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsirinin Çağdaşlıkla Karşılaşması" s. 79.

⁴¹ Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, s. 74.

⁴² Seyda, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise*, s. 66.

⁴³ Seyda, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise*, s. 67.

⁴⁴ Seyda, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise*, s. 69-70.

Seyda'nın, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise* adlı eserini oluştururken üç usûl kitabından hemen sonra me'ânî ve bedî' ilimlerini anlatan risaleleri de eklemiş olması ve daha sonra bunların birlikte basılmış olması önemlidir. Zira Seyda, Usûlu't-Tefsîr adlı risâlesinde me'ânî ve bedî' ile ilgili meseleleri tefsir usulü bağlamında ele almış *Hulâsatu't-telhîs* adlı çalışmasıyla bu mevzuları edebiyat bağlamında ele alarak farklı ilimlerin talebenin zihninde bir bütün olarak yer edinmesini sağlamıştır.

Muhammed Nurullah Seyda'nın üç usûl ile ilgili risâleleri, *Cem'u'l-cevâmi* ismi ile kaleme alması, medrese talebelerinin yabancı olmadığı bir kavramdır. *Cem'u'l-cevâmi* ismi, medreselerde okuyan talebelerin icâzet almadan önce okudukları en son kitabın adıdır. Bu kitabı okuyan talebe icâzet almaya hak kazanırdı.⁴⁵ Medreselerde okutulan *Cem'u'l-cevâmi* kitabı, Abdulvehhâb b. Ali es-Subkî (ö. 771/1368) tarafından yazılmış olup usûlu'l-fıkıh, usulu'd-dîn ile ilgili özet bilgiler içermektedir. Bu kitap üzerine Celaluddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî (ö. 864/1460)'nin yazdığı şerh, üslûp yönüyle ağır bir metin olduğu için teberrüken birkaç ders okutulmuştur.⁴⁶ Kanaatimizce Seyda'nın, bu kitaptan esinlenerek kaleme aldığı risâlelere *Cem'u'l-cevâmi* ismini vermiş olması, medresedeki talebelerin Tefsir Usûlü, Hadîs Usulü ve Fıkıh Usûlü ile ilgili temel bilgilerle buluşmalarını hedeflemiştir.

Seyda'nın *Usûlu't-Tefsîr* adlı risâlesi, konuları ayrıntılı ele alan bir çalışma değildir. Diğer usûl çalışmalarıyla birlikte ele alındığında temel bilgileri ele alan bir risâle olduğu görülecektir. Muhtemelen eserin bu derece muhtasar tutulmasındaki amaç, medrese eğitim sisteminin genel karakterine uygun olarak bu metinlerin kolayca ezberlenmesi ya da hafızada kalıcı olmasıdır.

Seyda, risâleyi yazarken Usûlu't-Tefsîr ile ilgili hangi kitapları esas aldığını belirtmemiştir. Lâkin bu alanda yazılan çalışmalara bakıldığında Seyda'nın ağırlıklı olarak Suyûtî'ye (ö. 911/1505) ait *en-Nukâye fî erbaate 'aşera 'ilmâ* adlı çalışmayı esas aldığı görülmektedir. Konuların işleniş ve meselelerin alt başlıklar halinde ele alınış şekli, *en-Nukâye*'nin üslûbu ve metodu ile benzeşmektedir. Buna göre Seyda'nın *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı çalışmanın da yazarı olan Suyûtî'yi kaynak olarak olması Risâlenin ilmî oluşunu ve alanında etkin çalışmaları esas aldığını ortaya koymaktadır.

İmâm Suyûtî'nin kaleme aldığı *en-Nukâye* kitabı, on dört ilimden oluşmaktadır. Bu ilimleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Usûlu'd-Dîn, İlmü't-Tefsîr, İlmü'l-Hadîs, Usûlu'l-Fıkıh, Ferâiz, Nahiv, Tasrîf, Hatt, Me'ânî, Beyân, Bed'î, Teşrîh, Tıb ve Tasavvuf. Bu arada İmâm Suyûtî, bu eserini *İtmâmu'd-dirâye likırâeti'n-nikâye* adıyla şerh etmiştir.⁴⁷

Seyda, *Usûlu't-Tefsîr* adlı risâlesinde metinde istişhad için zikrettiği âyetleri numaralandırmamış; geçtiği sûre ismi ile iktifa etmiştir.⁴⁸ Bazen de ilgili âyetin hem âyet numarasını hem de geçtiği sûre ismini belirtme ihtiyacı duymamıştır.⁴⁹ Benzer şekilde istişhad için kaydettiği hadislerin bâb ismini ve senedini almamış, hangi hadis kitabında geçtiğini zikretmekle yetinmiştir.⁵⁰

⁴⁵ Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, s. 66.

⁴⁶ Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, s. 66.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Suyûtî, "en-Nukâye fî erbaate 'aşera 'ilmâ", *Mecelletu Katri'n-Nedâ*, thk: Fâyza Abbâs Kâzım el-İdrîsî, yıl: 3, sayı:9, sayfa: 339-442, 1432/2012.

⁴⁸ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 20,

⁴⁹ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 29.

⁵⁰ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 18, 19.

Kavramsal Çerçeve: Kur'ân, Âyet ve Sûre

Muhammed Nurullah Seyda, kaleme aldığı *Usûlu't-Tefsîr* adlı eserine Kur'an'ın tarifini⁵¹ yaparak başlamaktadır. Seyda'nın bu tanımla risalesine başlamış olması, Kur'ân ilimleri üzerine yazılan çalışmaların metodunu tercih ettiğini göstermektedir. Usûl ile ilgili yazılan eserlerde müellifler, Kur'ân'ın tarifini, "efrâdını câmi' ayyârını mâni" bir şekilde yapmışlardır. Muhammed Nurullah Seyda da, bu metodu uygulamış ve Kur'ân kavramının ıstılâhî manasıyla risâlesine başlamıştır.

Ayrıca Tefsîr Usûlu alanında yazılan çalışmalar genellikle başlangıçta "tefsîr" ve "te'vîl" kavramlarını ele almışlardır.⁵² Seydâ ise, belki de yazdığı çalışmalarına sahife ismini vermesine sebep teşkil eden "ilimlerin hûlasasını medrese talebelerine aktarma" gerekçesi, doğrudan "Kur'ân" kavramının tanımıyla başlamasını gerekli kılmıştır.

Seyda'ya göre Kur'ân, "Okunduğunda ibâdet sevabı kazanılan, (en küçük) bir sûre ile mu'cize olan ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'e nâzil olan kelâm"⁵³ anlamına gelir. "Ben kulumun zannının yanındayım" hadisinde olduğu gibi "Rabbânî hadîs" olarak ifade ettiği "kudsî hadîs"lerin Kur'ân'dan olmadığını⁵⁴ tariftten hemen sonra özellikle zikretmektedir.

Seyda bu tarif ile Kur'ân'ın belli başlı özelliklerini de zikretmiş olmaktadır. Tanımdan hareketle Kur'ân'ın özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan sevap kazanır.
- Kur'ân, mu'cize bir kitaptır. Kur'ân'da geçen en kısa sûre de böyledir.
- Kur'ân, Hz. Peygamber'e nâzil olmuştur.
- Kur'ân, Allah kelâmıdır.
- Kutsî hadis olarak bilinen Rabbânî hadisler, Kur'ân'dan değildir.

Seyda, *Büzûr ve Hakâik* adlı risâlesinde yukarıdaki tanımın şerhi mahiyetinde Kur'ân-sünnet ve Kur'ân-kâinat mevzularına yer vermiştir. Meselâ Kur'ân-sünnet ilişkisini "Şunu bil ki Hz. Peygamber, yaşayan Kur'ân'dır. Kur'ân da manevî elçidir."⁵⁵ şeklinde aktarırken Kur'ân-kâinat ilişkisini ise şu şekilde açıklar: "Şunu bil ki bu miskin, Kitap gibi bir dost bulamamış, tabiat gibi bir Kitaba da rastlamamıştır. Kur'ân, kâinatın en doğru ve en güzel şerhidir. Buna göre Kur'ân, kâinatı şerhettiği gibi kâinat da O'nun Allah kelâmı olduğuna şahitlik etmektedir."⁵⁶

Seyda, vahyi "yeri semalara bağlayan bir telefon hattı" şeklinde tasvir ettikten sonra Kur'ân'ın gönderiliş gayesini şu ifadelerle açıklamıştır: "Şunu bil ki, Kur'an, ezelin tercümanı, geçmişin delili, şu anın harita listesi ve şimdiki zamanın reçetesidir. Benzer şekilde Kur'an, ebedî hazinelerin anahtarı ve müstakbel insanî toplulukların şifresidir. Nitekim O, yeri semalara bağlayan bir telefon hattı gibidir. Böylece O, melekûtî âlemin üzerindeki karanlıkları kaldırır, ulûhiyyet ve vahdaniyyet güneşini örten bulutları dağıtır, uzun bir süredir insanlığın gafil olduğu "berzah alemi"ni ve ahiret hayatını içine alan yeni bir âlemin kapılarını açar."⁵⁷

Muhammed Nurullah Seyda, Kur'ân'ı tarif ettikten sonra sûre ve âyet kavramlarının tanımını⁵⁸ yapmış, sûre isimlerinin Hz. Peygamber'den tevkîfî olarak geldiğini⁵⁹ beyân etmiştir.

⁵¹ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 17.

⁵² Bakınız Kâfiyeci, *et-Tefsîr*, s. 21-26.

⁵³ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 17.

⁵⁴ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 17.

⁵⁵ Seyda, *Büzûr ve Hakâik*, s. 8.

⁵⁶ Seyda, *Büzûr ve Hakâik*, s. 10.

⁵⁷ Seyda, *Büzûr ve Hakâik*, s. 21.

⁵⁸ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 17.

⁵⁹ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 17.

Bu arada âyetlerin tevkîfiliği meselesini zikretmemiş olması muhtemelen tefsircilerin üzerinde ittifak ettikleri bir mevzu olması hasebiyledir.

Muhammed Nurullah Seyda, i'câzdan kastedilen mananın ortadan kalkmasına sebebiyet verdiği gerekçesiyle Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça dışında başka bir dilde okunmasını haram görmüştür.⁶⁰ Seyda burada muhtemelen Kur'ân'ın i'caz yönünü karşılamaktan uzak gördüğü içindir ki yapılan tercümelemlerin Kur'ân'ın Arapça metni gibi değerlendirilmesinin uygun olmayacağını ifade etmiştir.

Diğer taraftan Seyda, re'yi esas alarak Kur'ân'ı tefsir etmenin haram olduğunu zikretmişse de İsfehânî, Ebu Hayyan, Kâfiyecî ve Süyûtî gibi âlimlerin de ısrarla vurguladıkları gibi⁶¹ Kur'ân ilimlerine ve tefsir usulüne vâkîf olanların te'vîl yoluyla Kur'ân'ı anlayabileceklerini ve te'vîl edebileceklerini⁶² ifade etmiştir.

Kur'ân'ın Nüzûlü:

Seyda, Kur'ân'ın nüzulünü "mekânsal" ve "zamansal" açısından değerlendirirken ilgili kavramları ayrıntılı anlatmayı⁶³ gerekli görmüştür. Buna karşılık farklı usûl kitaplarında detaylı anlatılan nâsih-mensûh gibi önemli gördükleri mevzuları kısaca zikretmekle⁶⁴ iktifa etmiştir.

Seyda, Mekkî âyetler ile Medenî âyetleri tanıtırken Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Mekke'den Medine'ye hicretini esas almıştır. Ona göre, Mekke'de veya sefer sebebiyle başka bir yerde nâzil olmasına bakılmaksızın hicretten önce nâzil olan âyetler, Mekkî; sonrasında inen âyetler ise Medenî'dir.

Seyda, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e nâzil olan hadarî (mukim iken nâzil olan) ve seferî (yolculuk esnasında nâzil olan); "nehârî" (gündüz nâzil olan) ve "leyâlî" (gece nâzil olan); "sayfî" (yazın nâzil olan) ve "şitâî" (kışın nâzil olan); firâşî (yatakta iken nâzil olan); ilk ve son nâzil olan âyetleri örnekleriyle birlikte ele almıştır.⁶⁵

Seyda, Bakara sûresinin sonunda yer alan *آمن الرسول* ile başlayan iki âyetin⁶⁶ Mekke fethinde nâzil olduğunu zikretmişse de bu âyetlerin Mi'râc hâdisesinde nâzil olduğuna dair Hasan, Mucâhid ve Dahhâk'tan gelen rivâyetlere de eserinde yer vermiştir.⁶⁷ Süyûtî de, bu âyetlerin Mekke fethi günü nâzil olduğuna dair rivâyeti sefer halinde nâzil olan âyetler çerçevesinde zikrettikten sonra, bu konuda herhangi bir delile ulaşamadığını⁶⁸ ifade etmiştir.

Tecvîd İlmi

Kıraat ilminde şöhret yapmış bulunan ve aynı zamanda Cizre'ye nispeti ile meşhur olan Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429), "*Mukaddime fi't-tecvîd*" adıyla 109 beyitten oluşan bir eser yazmıştır. On dokuz babdan oluşan *Mukaddime tecvîd*'in hükmü, mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf, terkîk, tefhîm, idğâm, gunne, med, vakıf, gibi konulardan müteşekkildir.⁶⁹ Seyda'nın tecvîd ilmi ile ilgili bölümü ile İbnu'l-Cezerî'nin metni karşılaştırıldığında içerikten çok, başlıklarda benzerliklerin olduğu görülecektir. Muhammed Nurullah Seyda, Usûlu't-Tefsîr kitaplarında nadiren ele alınan vakıf, ibtidâ, işmâm, revm,

⁶⁰ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 18.

⁶¹ Kaya, "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği -Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi-", *Marîfe*, s.17-25.

⁶² Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 18.

⁶³ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 18.

⁶⁴ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 29.

⁶⁵ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 18-21.

⁶⁶ Bakara 2/285-286.

⁶⁷ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995, II., 386.

⁶⁸ Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâr İbn Hazm, Beyrut 1429/2008, s.39.

⁶⁹ Altıkulaç, Tayyar, "İbnu'l-Cezerî", *DİA*, XX, 552, İstanbul 1999.

imâle, med, hemzenin tahfifi ve idğâm gibi tecvîd ilmiyle ilgili bir kısım mevzuları, risâlesinde zikretmiştir.⁷⁰

Seyda tecvîd ilmine verdiği önemi, Musul âlimlerinden Şeyh Muhammed Sâlih'ten aldığı tecvîd icazeti ile ortaya koymuştur.⁷¹ Seyda, tecvîd ilminin icâzetini aldığı gibi bu alandaki eksikliği yazdığı *Usûlu't-Tefsîr* risâlesi ile bir nebze de olsa gidermeye çalışmıştır. Seyda, bu vesileyle medreselerde ağırlıklı olarak okutulan nahiv, sarf, belâğat ve mantık derslerine ek olarak tefsir ilminin özelde de tecvîd ilminin medrese müfredatına dâhil edilmesi gerektiğine vurgu yaparak dikkatleri bu hususa çekmiştir. Bu arada Seyda gibi Siirt'te yetişmiş medrese âlimi Şeyh Abdurahman el-Fârûkî (ö. 1974), medreselerde ihmâl edilen tecvîd ilmi ile ilgili "*Zubdetu't-tecvîd li't-tâlibi'l-mustefid*" adıyla bir kitap yazmıştır.⁷² Bu eser, Arap alfabesiyle Kürtçe yazılmış olup otuziki sayfadan oluşmaktadır. Konular hem nazım hem de nesir şeklinde işlenmiştir.

Belâğat ve Meâni

Belâğat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli vasfını teşkil eden i'câz yönünün bilinmesini ve idrak edilmesini sağlayan tek vasıta. Belâğat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in i'cazını ortaya koymak maksadıyla yeşerip filizlenen ve Tefsir ilminde meyvelerini veren Kur'ân ilimlerden birisidir.⁷³ Kitab'ın Arapça bir kelâm oluşu, Arap dilinin ve sözün inceliklerini inceleyen disiplinlerin tefsirin kaynağı olmasını gerektirmiştir.⁷⁴

Tefsir, öncelikle hadisi ve Arapça gramer, edebiyat, belâğat gibi başka birçok âlet ilmini kullanarak Kur'ân'ın doğru anlaşılmasını sağlar.⁷⁵

Me'ânî ilminde ilk eser veren Câhız (ö. 255/869) *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde, teşbîh, mecâz, isti'âre, kinâye gibi konuları tafsilatlı olarak ele almıştır. "İ'câzu'l-Kur'ân" adlı bir başka eserinde Me'ânî ilmi ile ilgili bazı konuları işlemiştir.⁷⁶ Zemahşerî *el-Keşşaf* adlı tefsirinin mukaddimesinde beyân ve meânî ilimlerini bilmenin Kur'an tefsiri için zaruretini açıkça ifade etmiştir.⁷⁷

Seyda, tefsirdeki bu teamülü göz önüne alarak risâlesinde Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan belâğat ve meânî ilimleri üzerinde durmuştur. Ğarîb, mecâz, teşbîh, mucmel, muevvel, muarreb, müşterek, muterâdif, isti'âre, teşbih, mefhum ve mutlak-mukayyed gibi meânî ve belâğat ile ilgili bir kısım kavramları örneklerle açıklamıştır.⁷⁸ Meselâ müterâdif kavramını "tek bir manaya gelen iki lafız" şeklinde ifade ettikten sonra konu ile ilgili "الانسان – البشر", "الرجح – الحرج", "البحر-اليم", "العذاب-الرجس" misâllerini zikretmiştir.⁷⁹

Mübhemâtu'l-Kur'ân

Seyda, *Usûlu't-Tefsîr* adlı risâlesinde "istidrâd" başlığı altında Kur'ân'da geçen peygamber ve melek isimlerini, ardından lakab, künye ve mübhem olarak ifade ettiği isimleri zikretmiştir.⁸⁰ Seyda'nın ele aldığı bu isimleri Suyûtî, *en-Nukâye* adlı eserinde⁸¹ benzer bir sıralama ile aktarmıştır.

⁷⁰ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 22-24.

⁷¹ Seyda, *Sahîfetul-irşâdi's-sâlise*, s. 69-70.

⁷² Şeyh Abdurahman el-Fârûkî el-Butî, *Zubdetu't-tecvîd li't-tâlibi'l-mustefid*, Nûbihar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.

⁷³ Akdemir, Hikmet, "Belâğat İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa 1996, II, 160,165,

⁷⁴ Paçacı, "Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri" s. 65.

⁷⁵ Paçacı, "Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri", s. 65.

⁷⁶ Akdemir, "Belâğat İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", II, 156.

⁷⁷ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvil fi vucûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrût 1423/2002, s. 23.

⁷⁸ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 24-30.

⁷⁹ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 26.

⁸⁰ Seyda, *Usûlu't-Tefsîr*, s. 31.

Suyûtî, *el-İtkân* adlı eserinde mübhem isimlerin anlaşılmasında re'yin değil mahza naklin esas alındığını özellikle ifade etmiştir.⁸² Bu arada rivayet yönteminin kullanıldığı esbâb-ı nüzûl, fezâilu'l-Kur'ân, nâsîh-mensuh, İsrâiliyat gibi konularda görülen sakıncalar mübhemât için de geçerlidir.⁸³ Bu çerçevede Seyda da, gelen rivâyetlerden hareketle bir kısım mübhem isimleri kaydetmiştir. Meselâ, Hizz,⁸⁴ Firavun ailesindeki mü'minlerden birisinin adı,⁸⁵ Habib-i Neccâr, şehrin en ücra köşesinden gelen kişi;⁸⁶ Yuşa' b. Nûn, Mûsâ'nın genç arkadaşı;⁸⁷ Yuhânîz, Mûsâ'nın annesinin adı;⁸⁸ Âsiye binti Muzâhim, Firavun'un eşi⁸⁹ vb. mübhem isimleri zikretmiştir.

Suyûtî, *el-İtkân* adlı çalışmasında Kur'ân'da zikredilen mübhem isimleri ve bunların hangi manaya geldiğini ayrıntılı olarak ele almıştır.⁹⁰ Bu konuda Suyûtî'nin "*Müfhemâtu'l-akrân fi mübhemâti'l-Kur'ân*" adında müstakil bir çalışmasının da olduğunu hatırlatmak gerekir.

SONUÇ

Kadim bir İslam şehri olan Cizre'de, ilmî bir çevrede yetişen Muhammed Nurullah Seyda, vefat eden babası Şeyh Seyda'nın yerine henüz yirmi yaşlarındayken geçmiştir. Muhammed Nurullah Seyda, genç yaşında vefat etmesine rağmen ilim ve tasavvufla meşgul olmuş, on dört risâle kaleme almıştır. Bölgedeki meşhur medreselerle iletişim halinde bulunan Seyda, medreselerin karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm üretme çalışmaları çerçevesinde Mekke'de bulunan Ümmü'l-Kurâ Üniversitesini ziyaret etmiş ve görüş alışverişinde bulunmuştur.

Seyda, makalemizin konusunu teşkil eden Tefsir Usûlü ile ilgili bu risâleyi talebelerine hitaben yazmıştır. Onun, Kur'ân'ın anlaşılmasında katkısı olabilecek bir risâleyi medresede okutmaya başlaması ve müderrisler ile talebelerin gündemine sokmuş olması kayda değerdir. Ayrıca bu risâlenin medrese müfredatında ciddi anlamda eksikliği hissedilen tecvid ilminin bir kısım kurallarını içermesi bakımından da önemli bir çalışmadır. Böylelikle modern dönemde Kur'ân'a yapılan vurgunun bir gereği olarak, şark medreselerinde Kur'ân ilimlerinin ve tefsir usûlünün ihmal edildiği ve bu eksikliklerin giderilmesi gerektiği düşüncesi ihlas edilmiştir. Bu bakımdan Muhammed Nurullah Seyda'nın hem şahsî teşebbüs ve çalışmalarıyla hem de telif ettiği eserlerle medreseleri ihya etmek ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir niteliğe kavuşturmak arzusunda olduğu düşünülebilir.

⁸¹ Suyûtî, *en-Nukâye*, s.381-382.

⁸² Suyûtî, *el-İtkân*, s. 636.

⁸³ Birişik, Abdülhamit, "Mübhemâtü'l-Kur'ân" *DİA*, XXXI, 437, İstanbul 2006.

⁸⁴ Suyûtî, *en-Nukâye* adlı eserinde Hizz ismini, Hizkîl şeklinde zikretmiştir. (Suyûtî, *en-Nukâye*, s. 382.)

⁸⁵ "Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi: Siz bir adamı «Rabbim Allah'tır» diyor diye öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirmiştir. Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azâbım), bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola erdirmez." (Mü'min 40/28).

⁸⁶ "Derken şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. «Ey kavimim! dedi, bu elçilere uyunuz!" (Yâsîn 36/20).

⁸⁷ "Bir vakit Musa genç adamına demişti ki: «Durup dinlenmeyeceğim; tâ iki denizin birleştiği yere kadar varacağım. Yahut senelerce yürüyeceğim.»" (Kehf 18/60).

⁸⁸ "Musa'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik." (Kasas 28/7); Ayrıca bkz. Kasas 28/10.

⁸⁹ "Allah, inananlara da Firavun'un karısını misal gösterdi. O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar! demişti." (Tahrîm 66/11). Ayrıca bkz. Kasas 28/9.

⁹⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 636-647.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKİ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l- Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrût 1411/1991.
- ADAK, Abdurrahman, "Seyda, Muhammed Said", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.
- AKDEMİR, Hikmet, "Belâğat İlmî ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, 156, Şanlıurfa 1996.
- ALTIKULAÇ, Tayyar, "İbnu'l-Cezerî", *DİA*, XX, 552, İstanbul 1999.
- AŞIK, Salih, "Ak Yüzlü Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezerî", Dâhi Anonim Şirketi, İstanbul trs.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, "Mübhemâtü'l-Kur'ân" *DİA*, XXXI, 437, İstanbul 2006.
- CENGİZ, Yunus, "Muhammed Nurullah Seyda'nın Doğa Okuması: Taninu't-Tabî'a Eseri Üzerine", *Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, Editör: M. Nesim Doru, s. 271-278, İstanbul 2012.
- ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.
- ÇİÇEK, M. Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011.
- FÂRÛKÎ, Şeyh Abdurahman el-Butî, *Zubdetu't-tecvid li't-tâlibi'l-mustefid*, Nûbihar Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2013.
- GÖKSU, Muhammed, "Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî (1949–1985)'nin Hayatı Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı", *Uluslararası Şirnak ve Çevresi Sempozyumu*, Editör: M. Nesim Doru, Ankara 2010.
- KÂFİYECÎ, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân, *Kitâbu't-Taysîr fi Kavâ'idî 'İlmi't-Tefsîr*, Neşre Hazırlayan: İsmail Cerrahoğlu, AÜİF Yayınları No:16, 1974.
- KAYA, Mesut, "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği-Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi-", *Marife*, Kış 2013.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995.
- ÖZDEMİR, Abdurrahman, "Salim Ögüt (1956-2012)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 29, 2013.
- PAÇACI, Mehmet, "Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsirinin Çağdaşlık Karşılığı", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I*, editör: Bilal Gökkır ve arkadaşları, İlim Yayma Vakfı, Ankara 2011.
- SEYDA, Muhammed Nurullah, "Usûlu't-Tefsîr", *"Sahîfetul-irşâdi's-selâse fi'l-usûli's-selâse"*, Kamışlı 1389/1969.
- SEYDA, Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî, "Usûlu't-tefsîr", çev: Mehmet Nurullah Aktaş, "The Journal of Academic Social Science Studies", Winter II 2015, sayı: 31, ss. 539-549.
- SEYDA, Muhammed Nurullah, *Büzûr ve Hakâik*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1979.
- SEYDA, Muhammed Nurullah, *Esrâru't-Tasavvuf* (Tasavvufun Sırları), çev. İbrahim Öztürk, Elvan Ajans Bursa trs.
- SEYDA, Muhammed Nurullah, *Risâletu kalle delle (Divan)*, trs.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâr İbn Hazm, Birinci Tab', Beyrut 1429/2008.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân, "en-Nukâye fi erba'ate 'aşera 'ilmâ", *Mecelletu Katri'n-Nedâ*, thk: Fâyiza Abbâs Kâzım el-İdrîsî. yıl, 3, sayı: 9, sayfa: 339-442, 1432/2012.
- TAYYÂR, Müsâ'id b. Süleymân, *Makâlât fi Ulumi'l-Kur'an ve Usuli't-Tefsîr* Dâru'l-Muhaddis, Riyâd 1425.

UĞUR, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.

ÜNALAN, Abdulkerim, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri" *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: III, 2010.

YÜCE, Abdulhakim, "Cizreli (Serdehlli) Şeyh Seyda", *Yeni Ümit Dergisi*, sayı: 95, 2012.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1423/2002.